

TANULMÁNYOK

Szántó Péter-Dániel

Aśvaghoṣa, *Gyászbeszéd*

Bevezető

A szanszkrit irodalom legnagyobb buddhista költőjét keveseknek szükséges bemutatni. Aśvaghoṣa valószínűleg a Kr. u. 1. század végén, illetve a 2. század elején élt Észak-Indiában; életéről, amint azt indiai szerzőknél már megszokhatunk, kevés biztosat lehet tudni.

Neve itthon is ismerősen cseng, elsősorban Vekerdi József jóvoltából, akinek remekbe szabott fordítása, a *Buddha élete* a magyar műfordításirodalom egyik gyöngyszeme.¹ Méltó párja ez az eredetinek, amelyről bátran kijelenthetjük, hogy a világirodalom egyik nagy klasszikusa, hiszen legjobb tudomásunk szerint a legkorábbi fennmaradt szanszkrit műeposz.² Sajnos sietve hozzá kell tennünk, hogy a *Buddhacarita* eredetiben nem maradt fenn teljes egészében, hiányzó második felét csak kínai³ és tibeti⁴ fordításban olvashatjuk.

Aśvaghoṣa másik nagy műeposza, a *Szép Nanda*,⁵ amelyben a Magasztos féltestvérének megtérését és megváltását regélte el, és amely egyes műkedve-

<https://doi.org/10.24391/KELETKUT.2022.1.5>

¹ Aśvaghoṣa: *Buddha élete (Buddhacarita)*. Ford. Vekerdi József. Budapest, 1999.

² A legjobb kiadás mindmáig Edward Hamilton Johnstoné: *The Buddhacarita or Acts of the Buddha*. I. *Sanskrit Text*. Calcutta, 1935. Johnston fordítása egy évvel később jelent meg ugyanott: *The Buddhacarita or Acts of the Buddha*. II. *Cantos i to xiv Translated from the Original Sanskrit Supplemented by the Tibetan Version Together with an Introduction and Notes*. Calcutta, 1936. Illik megemlíteni Patrick Olivelle valamennyivel modernebb fordítását, amely a Clay Sanskrit Library gondozásában jelent meg, bár véleményem szerint ez kevés helyen bizonyul jobbnak vagy pontosabbnak, mint Johnstoné: *Life of the Buddha by Ashva-ghosha*. Transl. by Patrick Olivelle. Oxford, 2008.

³ *Buddhacarita. In Praise of Buddha's Acts (Taishō Volume 4, Number 192)*. Transl. from the Chinese by Charles Willemen. Berkeley, 2009. A Kr. u. 421-ben készült fordítás inkább afféle parafrázisnak tekinthető.

⁴ A hiányzó részről (a 14. ének 32. versszakától a 28. ének végéig) mindmáig nem készült teljes kritikai kiadás. A tibetiből készült angol fordítás, ugyancsak Johnston tollából, méltó megkoronázása életművének: *The Buddha's Mission and Last Journey: Buddhacarita*, xv to xxviii. *Acta Orientalia* 15 (1937) 26–62, 85–111, 231–252, 253–292. Az 1260–1270 körül készült tibeti fordítás középserű, de hűen követi az eredetét, nem úgy, mint a kínai (ld. az előző jegyzetet).

⁵ *The Saundarananda of Aśvaghoṣa*. Critically ed. with notes by Edward Hamilton Johnston. London, 1928. Fordítása: *The Saundarananda or Nanda the Fair*. Transl. from the original Sanskrit of Aśvaghoṣa [sic!] by Edward Hamilton Johnston. London, 1932. Szinte ugyanaz mond-

lők szerint még az előzőnél is remekebb munka, sajnos még ismeretlen magyar nyelven. A *Saundarananda* teljes egészében fennmaradt szanszkritul, de kritikai kiadása igencsak szegényes kéziratanyagra épült, kínai vagy tibeti fordítása nincs.

Rendkívül töredékesen, de egy igen korai kéziratban maradt ránk Ásvaghoša egy drámája, a *Śāriputraprakaraṇa*,⁶ továbbá a filozófus Dharmakīrti említéséből, illetve egy kínai híradásból tudunk egy másik színjátékáról, amely a *Rāṣṭrapālanātaka* címet viselte.⁷ Szinte természetes, hogy egy ilyen nagy névhez több apokrif mű is kötődik, de ezek tárgyalásától itt most eltekintünk.

Az Ásvaghošáról szóló tudományos irodalom terjedelmes, és a szerző a legutóbbi időkben egyfajta reneszánszsnak örvend.⁸ Köszönhető ez elsősorban egy sokáig feledésbe merült szanszkrit kéziratnak, melyet szinte egy évszázaddal ezelőtt a híres Rāhula Sāṅkṛtyāyana fedezett fel Tibet egyik kisebb kolostori könyvtárában. Bár az indiai felfedező hírt adott a kézitről,⁹ amely a *Tridaṇḍamālā* címet viselte, és amelynek kolofonja szerint a szerző nem más, mint Ásvaghoša, a neves szakértő, E. H. Johnston egy rövid cikkében¹⁰ – részben helyesen – elvetette ezt az attribúciót. Ennek köszönhetően a tudomány – nagyon is helytelenül – feleslegesnek ítélte megvizsgálni azt. Jómagam majdnem egy évtizede kezdtem el kibetűzni a kéziratot, amikor elérhetővé váltak a Giuseppe Tucci expedíciója által készített fényképek,¹¹ ám egy rögtön mellette talált pálmalevélköteg jobban lekötötte a figyelmemet.¹² Így pár évnek el kel-

ható el Linda Covill új fordításáról (*Handsome Nanda by Ashva-ghosha*. Transl. by Linda Covill. Oxford, 2007), mint amit fentebb (2. jegyzet) Olivelle *Buddhacarita*-fordításáról írtam.

⁶ *Bruchstücke buddhistischer Dramen*. Hrsg. von Heinrich Lüders. Berlin, 1911. Egyesek szerint itt valójában két dráma töredékeiről van szó.

⁷ Sylvain Lévi, Encore Ásvaghoša. *Journal Asiatique* 212 (1928) 193–216; Vidhushekhara Bhattacharya, A New Drama of Ásvaghoša. *The Journal of the Greater India Society* 5 (1938) 51–53; Edward Hamilton Johnston, The Rāṣṭrapālanātaka of Ásvaghoša. *The Journal of the Greater India Society* 5 (1938) 151–153.

⁸ Kimerítő könyvészetet állított össze Vincent Eltschinger–Nobuyoshi Yamabe, A Bibliography of Ásvaghoša. *Journal of Indian Philosophy* 47 (2018) 383–404. Jegyezzük meg, hogy a rangos folyóirat a 47. évfolyam 2. számát különszámként teljes egészében Ásvaghoša személyének és műveinek szentelte.

⁹ Rāhula Sāṅkṛtyāyana, Sanskrit Palm-Leaf MSS. in Tibet. *The Journal of the Bihar and Orissa Research Society* 21 (1935) 21–43; Uő, Search for Sanskrit MSS. in Tibet. *The Journal of the Bihar and Orissa Research Society* 24 (1938) 137–163.

¹⁰ Edward Hamilton Johnston, The *Tridaṇḍamālā* of Ásvaghoša. *The Journal of the Bihar and Orissa Research Society* 25 (1939) 11–14.

¹¹ Az archívum katalógusa Francesco Sferra munkája: *Sanskrit Texts from Giuseppe Tucci's Collection. Part I.* (Manuscripta Buddhica, 1.) Ed. Francesco Sferra. Roma, 2008, 15–78. Sāṅkṛtyāyana negatívjai valószínűleg tönkrementek útközben, így a Patnában, illetve Göttingenben található másolatok Tucci tekercseiről készültek. Meg kell említenünk, hogy ezek a fényképek változó minőségűek és helyenként olvashatatlanok; sajnos az eredeti kézirat időközben megsemmisült.

¹² Az idevágó eredményekről ld. Péter-Dániel Szántó, Buddhist Homiletics on Grief (**Saddharmaparikathā*, ch. 11). *Indo-Iranian Journal* 64 (2021) 291–347.

lett telnie ahhoz, hogy – elsősorban Kazunobu Matsuda és Jens-Uwe Hartmann jóvoltából – ráébredjek a szöveg kiemelkedő jelentőségére.¹³

Jelenlegi képünk a *Tridaṇḍamālā*ról jóval árnyaltabb, bár még mindig nem teljesen tiszta.¹⁴ Röviden összefoglalva az eddigi eredményeket, egyrészt kiderült, hogy a munka korántsem valamiféle kuriózum, hanem a középkori buddhizmus egyik legnépszerűbb szövege volt – legalábbis erről számol be (meglehetősen hosszasan) Yijing, aki a 7. század végén Tāmraliptiben szem- és fültanúja volt a *Tridaṇḍamālā* recitálásának (三啟, amelyről most már tudjuk, hogy nem más, mint a mű címe).¹⁵ Másrészt teljesen világos, hogy bár a munka valójában nem Ásvaghoša műve, a szöveg számottevő része egyfajta antológiája Ásvaghoša költészetének. Így történhetett az, hogy Matsuda,¹⁶ majd később Hartmann¹⁷ (illetve kis részben jómagam is) több tucatnyi olyan verset tudtak kiemelni belőle, amelyek megfelelték a *Buddhacarita* hiányzó második része egyes szakaszainak.¹⁸ Szintén számos vers forrása a *Saundarananda*, helyenként sokkal jobb olvasatokkal, mint amelyeket a mindmáig etalonnak számító Johnston-kiadás tartalmaz.¹⁹ Ezen a nyomon elindulva sikerült rájönnöm arra, hogy a *Tridaṇḍamālā* szövegébe ágyazva egy további Ásvaghoša-mű szanszkrit eredetije is megtalálható.

A *Gyászbeszéd* (szanszkrit címe: *Śokavinodana*, szó szerinti fordításban: *A gyász vigasztalása*) című munkát mindeddig csak tibeti fordításban ismer-tük.²⁰ Be kell vallanunk, hogy ez az átültetés nem dicséri a fordítók munkáját. Valószínűleg ennek köszönhető, hogy a tibeti szövegről eddig nem készült semmilyen előtanulmány, sem kritikai kiadás, sem fordítás. Tudni lehet, hogy

¹³ Ezúton is szeretném megköszönni rangidős kollégáim bőkezűségét és azt a sok tucat levél-ből álló gyűjteményt, melyet mindmáig a szöveg iránti lankadatlan lelkesedésünk táplál.

¹⁴ Mint már említettem, a szöveg kibetűzése nehézkes, ugyanakkor a kézirat igen hosszú is: nem kevesebb mint 115 hosszúkás, hármaz osztatú pálmalevél-fölióból áll.

¹⁵ A fordítások eddig ezt elkendőzték. Ld. I-Tsing, *A Record of the Buddhist Religion as Practised in India and the Malay Archipelago (A.D. 671–695)*. Transl. by Junjiro Takakusu. Oxford, 1896, 152–154 („Service in three parts” vagy „thrice-opened service”); Sylvain Lévi, *Sur la récitation primitive des textes bouddhiques. Journal Asiatique*. XIe série 5 (1915) 401–447 („Trois Ouvertures”); Li Rongxi, *Buddhist Monastic Traditions of Southern Asia. A Record of the Inner Law Sent Home from the South Seas by Śramaṇa Yijing. Translated from the Chinese (Taishō Volume 54, Number 2125)*. Berkeley, 2000, 138–139 („three statements”).

¹⁶ Ld. pl. Kazunobu Matsuda, *Buddhacarita dai 15 shō ‘Shotenpōrin’* – Bonbun tekisuto to wayaku –. *The Bulletin of the Association of Buddhist Studies, Bukkyo University* 25 (2020) 81–98.

¹⁷ Hartmann legalább három, ezzel foglalkozó cikke megjelenés alatt áll.

¹⁸ Hartmann jelenlegi számításai szerint kb. 140 versszakról van szó, ami az elveszettnek hitt második rész több mint egytizede.

¹⁹ A *Saundarananda* körülbelül egyhatoda van jelen a műben. Örvezdtesse a szanszkrit szövegbúvárokat az a tény is, hogy a *Sāriputraprakaraṇa* két teljes verse is előkerült.

²⁰ *Sde dge Bstan ’gyur* No. 4177, illetve No. 4505; *Pe cing Bstan ’gyur* No. 5418, illetve No. 5677; *Snar thang Bstan ’gyur* No. 4188, illetve No. 4444; *Gser bris Bstan ’gyur* No. 3421, illetve No. 3679. A fordítási problémákat, bár tanulságosak, itt nem tárgyalom.

Michael Hahn, a buddhista szépirodalom nagy szakértője valamennyire foglalkozott vele, de az eredményeket nem publikálta.²¹ Miután sikerült beazonosítanom a szöveget, megosztottam a felfedezést Matsuda és Hartmann professzorokkal, ennek eredménye lett közösen írt tanulmányunk, amely nemrég jelent meg.²² Ugyancsak nagyon röviden az itt közzétett új ismeretekről: Matsuda kiderítette, hogy a munkának létezik kínai fordítása is, mégpedig egy *szútra* előszavának álcázva,²³ Hartmann pedig arra jött rá, hogy egy mindeddig azonosítatlanul heverő kizili kézirat-töredék vitathatatlanul a munka legkorábbi fizikai bizonyítéka.²⁴ Érdekes módon a töredék egyéb passzusai is szorosan kötődnek Ásvaghoša munkáihoz, így nem valószínűtlen, hogy már a Selyemúton is úgy ismerhették a verset, mint a nagy buddhista költő munkáját. Időközben Harunaga Isaacson jelezte, hogy az immáron eredetiben is olvasható mű számos szakasza fellelhető egy sor indiai szépirodalmi antológiában,²⁵ sőt mi több, a híres mesegyűjtemény, a *Pañcatantra* kasmíri recenziója is magában foglal belőle pár versszakot.²⁶ Mindez természetesen csak annyit bizonyít, hogy a szöveg ismert és jelentős volt, azt viszont nem, hogy valóban Ásvaghoša szerzeménye, de egyelőre adjunk hitelt a hagyománynak!²⁷

²¹ Legalábbis tanítványa, Ulrike Roesler emlékei szerint, aki erről e-mailben értesített 2022 januárjában.

²² Jens-Uwe Hartmann–Kazunobu Matsuda–Péter-Dániel Szántó, *The Benefit of Cooperation: Recovering the Śokavinodana Ascribed to Āsvaghoṣa*. In: *Dharmayātrā. Felicitation Volume in Honour of Ven. Dr. Tampalawela Dhammaratana. Papers on Ancient South Asian Philosophies, Asian Culture and Their Transmission*. Ed. by Mahinda Deegalle. Paris, 2022, 173–180.

²³ Taishō No. 804, *Jie yu jing*; a fordító a 10. században tevékenykedő Fatian.

²⁴ SHT 191. Azonosítatlanul kiadta Dieter Schlingloff, *Buddhistische Stotras aus ostturkistanischen Sanskrittexten*. Berlin, 1955, 20, 39.

²⁵ Itt csak a legfontosabbakat fogjuk említeni: 1. *The Subhāṣitāvali of Vallabhadeva*. Ed. by Peter Peterson–Pāṇḍit Durgāprasāda. Bombay, 1886 (az itteni 3014 = Śokavinodana 36; 3308 = 15; 3309 = 13); 2. *The Paddhati of Sarṅgadharma. A Sanskrit Anthology. I. The Text*. Ed. by Peter Peterson. Bombay, 1888 (az itteni 4131 = Śokavinodana 15; 4133 = 22; 4163 = 13); 3. *The Sūktiratnahāra*. Ed. by K. Sāmbaśiva Śāstrī. Trivandrum, 1938 (az itteni 197.2cd–3ab = Śokavinodana 15; 200.12 = 22).

²⁶ Johannes Hertel, *Über das Tantrākhyāyika, die Kaśmīrische Rezension des Pañcatantra*. Mit dem Texte der Handschrift Decc. Coll. VIII, 145. *Abhandlungen der philologisch-historischen Klasse der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften*. V. Leipzig, 1904, 45. A 2.10–15 számozású versblokk öse minden kétséget kizáróan a Śokavinodana következő versszakai: 14–16, 7, 1ab+8ab, 9. (A rövid magánhangzóra végződő „Tantrākhyāyika” alak a szokásos ākhyāyikā helyett meglepőnek tűnhet, de Hertel következetesen kitartott a rövid -a mellett.)

²⁷ Nem kizárt, hogy a féltékenyen őrzött és mindmáig elérhetetlen kínai kéziratgyűjtemények között is találhatunk egy szanszkrit másolatot, amely szintén Ásvaghošanak tulajdonítja a művet; ld. *Krung go'i Bod kyi shes rig zhib 'jug lte gnas su nyar ba'i ta la'i lo ma'i bstan bcos (spyin shog 'dril ma'i par) kyi dkar chag mdor gsal*. H. és é. n., 98. A katalógus nem említi a szerzőt, de tudjuk, hogy Sang De/Sandhak munkája, és Pekingben készült 1987 körül; ld. Saerji, *Indic Buddhist Manuscripts in the People's Republic of China*. The Peking University Project. In: *From Birch Bark to Digital Data. Recent Advances in Buddhist Manuscript Research. Papers Presented at the Conference Indic Buddhist Manuscripts: The State of the Field, Stanford, June 15–19*,

Ásvaghoša szerzőségének valódisága mellett egy kontraintuitív érvet hozhatunk fel. Ha gondosan elemezzük a szöveget, számos párhuzamot találunk Ásvaghoša nagyeposzaival. Első gondolatunk az lehetne, hogy egy imitátorról van szó, ám jól tudjuk, hogy a költő szerette ugyanazt a témát vagy gondolatot más-más szavakkal megénekelni, így az olyan áthallások, mint a *Buddhacarita* 14. fejezete vagy a *Saundarananda* 15. fejezete (főleg a 30–41. versek), a mérleg nyelvét valójában inkább Ásvaghoša szerzősége felé billentik.

A fenti rövid bevezetőből kiviláglik, hogy az itt tárgyalt Ásvaghoša-szöveg több szálon kötődik kedves tanárom, Bethlenfalvy Géza életéhez és munkásságához. Az egyik kapcsolódási pont Vekerdi József személye, hiszen Bethlenfalvy, ahogy erről maga beszélt egy interjúban, Ásvaghoša fő műve, a *Buddhacarita* avatott fordítójának biztatására lett maga is indológus.²⁸ Másfelől a gyászbeszéd révén betekintést nyerhetünk egy fontos *Pañcatantra*-recenzió, a *Tantrākhyāyika* forrásaiba, amely mű tudományos munkássága során sokat foglalkoztatta Bethlenfalvy Gézát.²⁹ Nagy szomorúsággal tölt el, hogy immáron gyászbeszéddel kell tőle búcsúznunk, de remélem, hogy a teljességében legelőször itt publikált szanszkrit költemény és annak legelső modern kori fordítása (minden hiányosságával együtt) vigaszt nyújt mindazoknak, akik szeretettel őrzik emlékét.

Szanszkrit szöveg és fordítás

A *Gyászbeszéd* monológ formájában történő tanítás a mulandóságról. Beszélőnk egy gyászoló ember, aki így próbálja meggyötört szívét vigasztalni. Emlékezteti magát arra, hogy az újjászületések végtelen körforgásában már minden szerepet

2009. (Österreichische Akademie der Wissenschaften Phil.-hist. Klasse Denkschriften, 460.) Ed. by Paul Harrison–Jens-Uwe Hartmann. Wien, 2014, 291–300.

²⁸ Szilágyi Zsolt, Beszélgetés Bethlenfalvy Géza indológussal. *Vallástudományi Szemle* 8 (2012/1) 151–176. A 151. oldalon ezt olvassuk: „Amikor 1956 júliusában harmadszor jelentkeztem egyetemre, az orosz szakra, a tanszék egyik vezetője épp Vekerdi József volt, aki egyébként később »indológus atyám« is lett. Ő volt a felvételi bizottság vezetője. Mikor bementem, megkérdezte, hogy miért akar maga bölcsészetre jönni? Azt válaszoltam, azért, mert szeretem a költészetet.” Majd a 152. oldalon: „Egyszer azonban a folyosón szembe találok Vekerdivel, aki megkérdezte, hogyan érzem magam, mit csinálok? Beszámoltam neki kalandozásaimról, hogy kerestem valami keletit, de nem tetszett meg egyik sem. Erre ő azt mondta »Menjen az indológiára.« Akkor azonban még nem volt indológia szak az ELTE-n, bár az Indoeurópai Nyelvtudományi Tanszék már létezett. Vekerdi javasolta, hogy menjek csak oda.”

²⁹ Uthalhatok itt az egyik rendkívül fontos korai cikkére: Three *Pañcatantra* Tales in an Unedited Commentary to the Tibetan *Subhāṣitaratnanidhi*. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 18 (1965) 317–338. Kiemelhetjük egy későbbi kritikai kiadását is: *The Śatagāthā* Attributed to Vararuci. In: *Tibetan and Buddhist Studies Commemorating the 200th Anniversary of the Birth of Alexander Csoma de Kőrös*. I. Ed. by Louis Ligeti. Budapest, 1984, 17–58.

eljátszottunk, bejártuk a létforgatag minden szintjét, amelyek közül egyik sem örök, sem a poklok, sem a mennyek. Mindent a könyörtelen és kérlelhetetlen *karma*-törvény forgat, ezért a halálesetet nem szabad hiábavalóan gyászolni, hiszen az kiváló alkalom elmélkedni a mulandóságról, ami aztán a körforgásból való megszabadulásra készítet.

A szöveg tanítása tehát rendkívül egyszerű, a hangsúly inkább a költői előadásmódon van. Ásvaghoša érzékletesen fest végtelen távlatokat, ugyanakkor mindegyiket rögvest le is zárja, hogy érzékeltesse az elmúlás örök törvényét. Hasonlatai egyszerűek és hatásosak. A szöveg szikár, minden sallangtól mentes, a buddhista terminológia elenyészően kevés, ugyanakkor a stílus lendületes, mértéktartó. Nyelvtanilag furcsának tűnhet az általában 'vagy' jelentésű *vā* szó *iva* 'mint' értelemben való használata a 19. vers d sorában, de bizonyos archaikus regiszterekben ez a szó szerepelhet ilyen jelentésben. Feltűnően sok a standard *anuṣṭubh* versmértéktől való (egyébként szabályos) eltérés: *na-vipulā* (3a, 15c, 17c, 36c, 40a), *bha-vipulā* (12c, 23c), illetve *ma-vipulā* (7c, 29c, 34a, 36a).

A szanszkrit szöveget standardizált formában teszem közzé, az írnok és egy ismeretlen olvasó javításait nem jelzem. Saját szövegkritikai beavatkozásaimat a következőképpen tüntetem fel: a kérdéses szót lemmatizálom, majd a „corr.” javítást jelent, az „em.” emendációt, a „conj.” tentatív emendációt. A továbbiakban „Ms”-nek rövidített kéziratban (*Tridaṇḍamālā*, 14. fejezet) a szöveg két, egyenként húsz versszakos blokkban hagyományozódott: 27v 5–28v 1, 28v 5–30r 1. A két blokk között egy *śūtra* található. A magyar fordítás megpróbál valamiféle egyensúlyt keresni a precizitás és az érthetőség között; olykor megengedtem magamnak némi szabadságot, de műfordítói ambícióim nincsenek.

kaścit priyaviyogārtaḥ pradīptaḥ śokavahninā |
dhṛtim ālambya yatnena svacittam paribhāṣate || [1]

Volt egy ember, kit kedvestől való elválás gyötört,
és igen perzselte a gyász tüze;
nagy nehezen erőt vett magán,
és így szólt elméjéhez:

prāptakarmapathārūḍho vināhūtena yo janaḥ |
gato vināparādhena tatra kiṃ paritapyase || [2]

„Karmájának megfelelő útra kelve
– paranccsal senkitől sem híva
s önhibáján kívül – eltávozott az;
így áll a dolog, miért gyötrődsz?

*yadi tasyaiva maraṇaṃ bhaven nānyasya kasyacit |
uccair ākranditum yuktam mahān paribhavo hy ayam || [3]*

Ha egyedül őt sújtotta volna
a halál, és senki más,
akkor helyénvaló lenne fennhangon jajveszékelni,
hiszen ez nagy sérelem volna.

*atha sarvasya jātasya sthitaṃ maraṇaṃ agrataḥ |
sāmānyaṃ vyasaṇaṃ dr̥ṣṭvā na śokaṃ kartum arhasi || [4]*

De nem... mind, ki megszületett,
rögvest a halál színe előtt áll.
Lásd, pusztulás mindenki sorsa,
tégy jól hát, és ne gyászolj!

*priyaṣaṃgalobhena janaḥ śokena dahyate |
camarī vālabhena dāveneva³⁰ vanāntare || [5]*

Égeti a gyász az embert,
hisz mohón várja a kedvessel való találkozást,
mint erdőtűz a nőstényjakot a vadon mélyén,
amint féltékenyen őrzi farokszőrét.³¹

³⁰ *dāveneva*] conj., *vyādhineva* Ms.

³¹ A vers némi magyarázatot igényel. A szanszkrit irodalomban kevés párhuzam található erre a furcsa képre (pl. Māgha, *Śiśupālavadha* 4.43; ld. *The Ś'is 'upālavadha of Māgha with the Commentary [Sarvankashā] of Mallinātha*. Ed. by Paṇḍit Durgāprasād–Paṇḍit Ś'ivadatta. Rev. by Wāsudev Laxmaṇ Shāstī Paṇṣikar. Bombay, 1905⁴, 103–104). A kulcs Koszmasz Indikopleusztész 545 körül írt *Keresztény helyrajz* című munkájának egyik passzusa, miszerint az indek azt tartották a jakról (amely nemcsak a tibeti fennsíkon, hanem a himalájai vízválasztó déli oldalán is megél), hogy ha a farka belegabalyodik egy bokorba vagy fába, akkor egy tapodtat sem mozdul, annyira félti farokszőrét. Mint ismeretes, a jakfaroklegyező Indiában a királyok attribútuma. A görög szöveget eredetiben nem olvastam. Ld. Henry Yule, *Cathay and the Way Thither; Being a Collection of Medieval Notices of China*. I. London, 1866, clxxiv: „This Wild Ox is a great beast of India, and from it is got the thing called Tupha, with which officers in the field adorn their horses and pennons. They tell of this beast that if his tail catches in a tree he will not budge, but stands stock-still, being horribly vexed at losing a single hair of his tail; so the natives come and cut his tail off, and then when he has lost it altogether he makes his escape! Such is the nature of the animal.” Nem kizárt, hogy ez a kép ihlette Kālidāsa *Felhőhírnökének* egy sorát (recenziótól függően 53b [ld. *Kālidāsa's Meghaduta Edited from Manuscripts with the Commentary of Vallabhadeva*. Ed. by E. Hultzsch. London, 1911, 30] vagy 56b [ld. *Kālidāsa Meghadūta (with Mallinātha's Samjīvanī)*. Ed. by M. R. Kale. Bombay, 1947⁴, 41]), ahol egy himalájai erdőtűz leírásában ezt az összetételt találjuk: *ulkākṣapitacamarīvālabhāro*. A versszak Vekerdi József és Tellér Gyula fordításában így szól: „Ha vállukkal viharos időben dörzsölődő fenyőktől / vad erdőtűz születik e hegyen, és a jak farka-szőrét / megperzseli, vizeidet öntsd le, és a lángot taposd el. / Minden nagynak az az

*yadā sarvaiḥ prayāṭavyaṃ yatra tatra gato hy asau |
kimarthaṃ kriyate śokaś tasmīn pūrvataram gate || [6]*

Mindenkinek mennie kell,
úgyhogy bárhova is ment,
minek bánkódnia miatta?
Ő távozott előbb, semmi több.

*mṛtyor atyugraḍaṇḍasya pramattā khalv iyaṃ prajā |
vane jighāṃsoḥ śiṃhasya mṛgīvābhimukhī sthitā || [7]*

Bizony bolond az ember!
Szemben áll a halál rémes botjával,
de csak bámul, mint erdei vad
a vérszomjas oroszlán előtt.

*sarvopāyair yadā nāsti martavyasya pratikriyā |
dhṛtim ālambase kasmāj jalān mīna ivoddhṛtaḥ || [8]*

A halál ellen nincs orvosság,
tehetsz bármit.
Mint vízből kifogott hal,
hol is lelhetnél állhatatosságra?

*kaścit tāvat tvayā dṛṣṭaḥ śruto vā śaṅkito 'pi vā |
kṣītau vā yadi vā svarge yo jāto na mariṣyati || [9]*

Láttál-e olyat, hallottál-e hírt,
avagy gyanítottad-e valakiről valaha is
e földön vagy akár az égben,
hogyan megszületett, és nem hal meg?
*traidhātukam idaṃ kṛtsnaṃ dahyate 'nityatāgninā |
dāvāgninā pradīptena vanaṃ kusumitaṃ yathā || [10]*

A mulandóság lángja emészt

igaz öröm, ha szenvedőt segíthet.” A tibeti fordítás mögött egy variáns olvasat vagy félreolvasás áll, ugyanis az véleményem szerint a *vyādheneva* (‘mint vadász által’) változatot fordítja, amely a már romlott *vyādhineva* (‘mint betegség által’) helyett kerülhetett a szövegbe. A fenti tentatív javítás Dezső Csaba sejtésén (*vahnineva* ‘mint tűz által’) alapul. Paleográfiai alapon a *dāveneva* tűnik valószínűbbnek.

a teljes Hármas Világot,³²
mint virágzó rengeteget
a pusztító erdőtüz.

nityasaṃjñāviparyastā bhavāgrād api jantavaḥ |
kṛṣyante mṛtyupāśena pāśeneva mahāgajāḥ || [11]

Még a Lét Legtetejéről³³ is
(amelyről azt hitték, hogy örök)
aláhúzza a lényeket a halál kötele,
mint elefántbikát a hurok.

niṣevya dhyānaṃ saukhyaṃ brahmā brahmālayāt punaḥ |
nipātyate 'nityatayā'³⁴ nadīkūlam ivāmbunā || [12]

Brahmák világában a Brahmák³⁵
elmélkedésük gyümölcsét, a gyönyört leélik,
s legott alázuhanak a mulandóság miatt,
mint vízmosta folyópartok.

purandarasaḥsraṇi cakravartīśatāni ca |
nirvāpitāni kālena pradīpā iva vāyunā || [13]

³² A buddhista kozmográfia szerint a Vágy Világa (*kāmadhātu*), a Forma Világa (*rūpadhātu*), illetve a Formanélküliség Világa (*ārūpyadhātu*). A következő versszakokban a költő csökkenő sorrendben mutatja be az univerzumot.

³³ A Formanélküliség Világának negyedik és legmagasabb szintje, más néven a Sem Érzékelés, Sem Érzékelésmentesség Szférája (*naivasamjñānāsamjñāyatana*). A lények itt egy meditatív, forma nélküli állapotban léteznek nyolcvanezer világkorszakon (*kalpa*) keresztül, ezért utal a költő arra, hogy egyesek összetévesztik ezt a létformát az örök megszabadulással. Nem kizárt azonban, hogy itt a Formanélküliség Világának összes szintjét kell értenünk.

³⁴ *'nityatayā*] corr., *nityatayā* Ms.

³⁵ A Brahmák világa gyűjtőfogalom, mely olykor magába foglalja a Formanélküliség Világának egyéb szintjeit is, de itt valószínűleg csupán a Forma Világának szintjeire utal a költő. Az itt létező lények meditáció révén tettek szert kimagasló *karmára*, ám abba a csapdába esnek, hogy a világ teremőinek képzelik magukat (a hinduizmusban Brahmá teremti újra a ciklikusan pusztuló világot). A buddhizmus szerint természetesen ez az állapot sem állandó.

Indrákat³⁶ ezrével
és világcsászárt³⁷ százával
fűjt el az Idő,
mint lámpás lángját a szél.

gatvāpi dūram ākāśaṃ pañcābhijñā maharṣayaḥ |
tatra gantum aśaktāś te yatra mṛtyor agocaraḥ || [14]

Messze hatoltak a levegőégben
az öt csodaerővel³⁸ vértezett nagy bölcsek,
de még ők sem jutottak el oda,
ahol nem állt lesben a halál.

prṛthivī dahyate yatra meruś cāpi viśīryate |
śuśyate sāgarajalaṃ śārīre tatra kā kathā || [15]

Elég a Föld,
a Méru hegy³⁹ is szétmállik,
kiszárad a tenger vize,⁴⁰
mit mondjunk akkor erről a testről?

vajrasāraśārīrāṇāṃ buddhānāṃ yady anityatā |
kadalīgarbhatulyeṣu kā cintānyeṣu dehiṣu || [16]

Mulandók még a Buddhák is,⁴¹
bár testük szilárd, mint a gyémánt;
mit gondolhatnánk a gyarló emberről,
kinek teste, mint a banánfa üreges törzse?

³⁶ Indra (a költő itt epithetonjával utal rá: *Purandara*, vagyis 'erődítmények elpusztítója') a védikus panteon főalakja, a hinduizmus későbbi korszakában alacsonyabb rangú istenség.

³⁷ A világcsászárok az általunk is érzékelhető világ ideális urai, tulajdonképpen a Buddhák világi megfelelői.

³⁸ Vagyis a tisztánlátással és a többi tulajdonsággal (az ötös lista több változatban is létezik).

³⁹ Vagyis az ind kozmográfia Világhegye.

⁴⁰ A költő itt a világkorszaknak véget vető tüzre utal.

⁴¹ A *Tantrākhyaṇika* a *buddhānāṃ* szót *dehānāṃ* olvasatra cseréli. Teljesen világos, hogy itt a buddhista elem eltörlése volt a cél, akár egy sokkal rosszabb olvasat árán is. Ez véleményem szerint kiválóan mutatja a kölcsönzés irányát. A Buddha halála természetesen komoly doktrinális vita tárgya: a legelterjedtebb vélemény szerint a Buddha megtehetette volna, hogy nem hagyja el világunkat, de úgy döntött, hogy mintegy utolsó tanításaként a mulandóságról bemutatja a Nírvánába távozás cselekedetét.

hriyate mṛtyunā jantuḥ pariṣvako 'pi bāndhavaiḥ |
sāgarāntarjalagato garuḍeneva pannagaḥ || [17]

Ölelje bár rokon s barát,
elragadja az embert a halál,
mint a tenger vizében lévő
kígyót Garuḍa.⁴²

hā jīvaloka hā kānte kranda mānaṃ sudāruṇaṃ |
maṇḍūka iva sarpeṇa gīryate mṛtyunā jagat || [18]

„Ó, világ! Jaj, kedvesem!” –
sír keservesen az ember,
miközben felfalja a halál egészben,
mint békát a kígyó.

agatvā khalv ayam lokāḥ kāryapāraṃ sudustaram |
praviśaty ānanaṃ mṛtyoḥ poto vā makarālayam || [19]

Bizony mindenki úgy lép a halál szájába,
hogy teendőinek egyébként is oly nehezen
elérhető túlpártját el nem érte,
akárcsak a hajó a víziszörny hajlékába.⁴³

paralokaṃ yadā kaścid gacchantam nānugacchati |
nirviśeṣo bhavet tatra dveṣyo vā yadi vā priyaḥ || [20]

A túlvilágra távozót
nem követi senki,
így mit tesz az,
hogy gyűlöletes volt-e neki vagy kedves?

kṛtvā parajane snehaṃ janaḥ svajanasamjñayā |
majjaty āśāmaye paṅke mahāpaṅke yathā gajaḥ || [21]

⁴² Garuḍa egy ember-madár hibrid lény, általában Viṣṇu isten hátasa, a kígyók nagy ellensége.

⁴³ Feltételezhető, hogy a szöveg itt is romlott. A kizili töredék alig olvasható, de mindenképpen egy *makarānanam* olvasatot sugall, akárcsak a kínai fordítás, következésképpen elképzelhető, hogy valamiféle metatézist kell feltennünk, és az eredeti szöveg **ālayam mṛtyoḥ ... makarānanam* 'a halál országába ... a víziszörny szájába' volt. A 'víziszörny hajléka' az óceán. A *poto* is problémás: jelenthet állatkölyköt is, ám a vers logikáját tekintve itt egy hajótörést szenvedő kereskedő vízi járműről lehet inkább szó. A tibeti *chu* 'bebs' ('vizesés' vagy 'felhő') fordítás mögött valamilyen variáns olvasat állhat, éspedig minden valószínűség szerint a **sroto* 'folyam'.

Szeretheti bár az ember
felebarátját, mint rokont,
de csak a remény nagy mocsarába
süpped, mint az elefánt.

labdhās tyaktās ca saṃsāre yāvanto bāndhavās tvayā |
na santi khalu tāvantyo gaṅgāyām api bālukāḥ || [22]

Bizony nincs a Gangeszben sem
annyi homokszem,⁴⁴
mint amennyi rokont leltél
s vesztettél a Körforgásban.

ya eva te prayatnena lālitaḥ putrasaṃjñayā |
sa eva janmāntaritas tāditaḥ śatrasaṃjñayā || [23]

Akit fiadként gondoztál szorgosan, azt
majd más újjászületésben ellenségként ütötted agyon.

yasyaiva te stanau pītau svajanasya bhavāntare |
tasyaiva rudhiraṃ pītaṃ hatvā māṃsaṃ ca bhakṣitam || [24]

Volt lény, kedves rokon,
kinek keble táplált egyik létben,
aztán ugyanannak vérét ittrad,
megölted, és húsát etted.

ya eva te bhaved⁴⁵ bhartā śataśaḥ śirasārcitaḥ |
sa eva te bhavaddāsaḥ pādena śataśo hataḥ || [25]

Urad volt, kit százszor is
hajlongva tiszteltél,
hamarost szolgád lesz,
kibe százszor is belerúgsz.

anyathā drśyate pūrvam anyathā parivartate |
janaḥ kāraṇabhāvena saptarṣiṇām yathā gaṇaḥ || [26]

⁴⁴ Kedvelt ind toposz a felfoghatatlanul magas számokat így kifejezni.

⁴⁵ Esetleg 'bhavad'?

Elébb így látjuk,
majd pedig úgy változik,
az okság/éra miatt
olyanok az emberek, mint a Hét Bölcs.⁴⁶

samāgama viśīryante yathā khe varṣabindavaḥ |
samāgama vinaśyanti saṃsāre prāṇinas tathā || [27]

Az esőcseppek az égen
találkoznak s szétszóródnak –
ilyen a lények együttléte
s eltűnése a Körforgásban.

saṃgamo viḡamaś caiva muhūrtam iha dehinām |
nadyām udbhrāntavelāyām kāṣṭhānām plavatām iva || [28]

Evilágon a találkozás s a búcsú között
röpke óra telik el csupán,
úgy sodródnak a lények,
mint gátat tört folyón az uszadékfa.

aho mohasya sāmārthyam yena vyāmohitam jagat |
viyogaduḥkham viśmṛtya saṃyoge praṇayaḥ kṛtaḥ || [29]

Ó, a botorság hatalma!
Elkábítja az embert,
aki felejtí az elválás szenvedését,
s mohón vágyik találkozni.

raṅgabhūmir na sā kācic chuddhāvāsavivarjitā |
vicitraiḥ karmanepathyair yatra sattvair na nāṭitam || [30]

A Tiszta Szférákat⁴⁷ kivéve
nincs olyan színpad,

⁴⁶ Ezt a verset nem sikerült megfejtenem. A Hét Bölcs az indiai asztronómiában a Nagy Göncöl csillagának felel meg. Minden világérában (talán erre utal a többértelmű *kāraṇa* szó) hét bölcs van, de személyük változik. Talán arra akar utalni a költő, hogy a másokkal való találkozás garantált ugyan, de hogy ez milyen konfigurációban és milyen egyéniségek képében történik, az csupán az okság műve, ahogyan az asztronómiai éra is meghatározza, hogy mely korszakban mely bölcsek alkotják a hetek csoportját.

⁴⁷ A buddhista kozmográfia legmagasabb szintje, ahol még létezik forma.

ahol a karma tarka kosztümében
ne játszottunk volna valamilyen szerepet.⁴⁸

yat pītaṃ kvathitaṃ tāmraṃ narakeṣu punaḥ punaḥ |
tatpramāṇaṃ jalaṃ naiva samudreṣy api vidyate || [31]

A világ összes tengerében
nincs annyi víz,
mint amennyi olvadt rezet ittunk
újra s újra a poklok bugyraiban.⁴⁹

purīṣabhakṣaṇaṃ yac ca śvavarāhagatau⁵⁰ kṛtaṃ |
meroḥ parvatarājasya pramāṇād adhikaṃ bhavet || [32]

Méru, a hegyek királya
nem olyan magas,
mint a kupacnyi ürülék,
mit befaltunk mint kutya és vadkan.

ruditaṃ yac ca saṃsāre bandhūnāṃ viprayogataḥ |
teṣāṃ netrāśrubindūnāṃ samudro 'pi na bhājanam || [33]

Elsírtunk a Körforgásban
holt rokonért s barátért
temérdek könnyet,
a tenger se tudná befogadni.

śirāṃsi yāni cchinnāni bhojanārthe parasparam |
teṣāṃ uccataro rāśir brahmalokād viśiṣyate || [34]

Annyi fejet levágtunk már,
hogy egymást megegyük,
hogy magas halomba rakva
még a Brahmák világán is túltenne.

bhakṣitāḥ pāṃsavo ye 'tra kṛmibhūtair bubhukṣitaiḥ |
pūraṇaṃ tat suparyāptaṃ kṣīrodasya mahodadheḥ || [35]

⁴⁸ Avagy Shakespeare után szabadon: „színpad az összes világ”. Csakis szanszkritul élvezhetjük ezt a remek verset, a tibeti ugyanis félreértette.

⁴⁹ A hindu és buddhista pokolleírások egyik képe, hogy a bűnösöket olvadt rézzel itatják.

⁵⁰ *śvavarāhagatau*] corr., *svavarāhagatau* Ms.

Amennyi mocskot megettünk itt,
mint keservesen éhező férgek,
csordultig megtöltené a Tej tengert.

*kṣuttarṣaduḥkham yat prāptaṃ pretaloke sudāruṇam |
tac chrutvā kaḥ sahr̥dayaḥ⁵¹ svamāmsāny api na tyajet || [36]*

A gyötrő éhséget s a szomjat
mint éhes szellemek⁵² viseltük.
Van-e szíve annak, aki ezt hallván
fel ne áldozná saját húsát?⁵³

*nṛṣu dāridryadoṣeṇa yānubhūtā viḍambanā |
tām vaktum asamartho 'smi jihvā lajjāvatīva⁵⁴ me || [37]*

A gyalázatot, amelyet a szegénység miatt
emberként szenvedtünk el,
elmondani sem tudom,
mintha röstellné a nyelvem.

*nākaprṣṭhe ciraṃ saukhyam anubhūya divaukasaḥ |
atrptā viṣayair divyaiḥ⁵⁵ śuṣkakāṣṭhair ivāgnayaḥ || [38]*

Az istenek hosszan élvezik
létük gyönyöreit a mennyekben,
de betelni ők sem tudnak velük,
mint száraz fával a tüzek.

*punas tripiṣṭapād bhraṣṭā gāṃ patanti gatāyuṣaḥ |
śubhakarmaparikṣīṇāś⁵⁶ chinnapakṣāḥ khagā iva || [39]*

⁵¹ *kaḥ sahr̥dayaḥ*] em., *kas sahr̥dayaṃ* Ms.

⁵² A szanszkrit *preta* 'eltávozott' szót szokás 'éhes szellem'-nek is fordítani. Az ő világuk leginkább az adakozni képtelen, fősvény lények büntető újjászületése.

⁵³ Vö. *Buddhacarita* 14.30: „Ha tudnák azt, hogy önzésük majd ilyen gyümölcsöt terem, / akár a húst is átadnák testükről, mint egykor Sibi.” (Vekerdi József fordítása) Vekerdi jegyzete szerint „az istenek próbára tették Sibi király önfeláldozását. Indra galambot üldöző ölyv képében repült felé, Sibi saját húsát ajánlotta fel váltságdíjúl a galambért.”

⁵⁴ *lajjāvatīva*] em., *lajjāvatīva* Ms.

⁵⁵ *divyaiḥ*] corr., *divyaiṃ* Ms.

⁵⁶ *°parikṣīṇāś*] em., *°parikṣīṇāc* Ms.

Mint szárnyavesztett madarak,
úgy hullanak az égből a földre,
amint életük véget ér,
és vele jótetteik gyümölcse.

karmāviddham jagad idaṃ yasmād bhramati cakravat |
tasmāt saṅgaṃ parityajya mokṣe buddhir niveśyatām || [40]

A karma tengelyén a kerék,
körbe-körbe forog a világ.
Add fel hát a ragaszkodást,
és gondoldj a megszabadulásra!”

Köszönetnyilvánítás

Segítségükért köszönettel tartozom a következő kollégáknak: Dezső Csaba, Rafal Felbur, Ittész Máté, Jens-Uwe Hartmann, Harunaga Isaacson és Kazunobu Matsuda.

Aśvaghoṣa’s *Consolation of Grief* *Péter-Dániel SZÁNTÓ*

Aśvaghoṣa was arguably the greatest Buddhist poet, author of the two earliest known epic poems in Sanskrit (*mahākāvya*), the *Buddhacarita* and the *Saundarananda*. In this short paper, dedicated to the memory of my dear teacher, Géza Bethlenfalvy (1936–2021), I publish for the first time in Sanskrit a minor work of his, called *Śokavinodana*. The text was recovered from the manuscript called *Tridaṇḍamālā*, which has recently revolutionised the study of Aśvaghoṣa’s works. The elegiac poem is a funerary oration of sorts, a teaching on impermanence disguised as the monologue of a grieving man. The *editio princeps* of the 40 *anuṣṭubh* verses is accompanied by a Hungarian translation with occasional notes. A critical edition of the text accompanied by its Tibetan and Chinese translations, mentioned in footnote 22, is deferred to a later date.